

## DİN-BİLİM İLİŞKİSİ TARTIŞMALARI ve İMAM-HATİPLER

Celal Kırca\*

### Giriş

Din-bilim ilişkisi tartışmaları, kökü çok eskilere dayanan bir olgu olsa da, sanayi devrimiyle birlikte oluşan yeni bilim anlayışına bağlı olarak daha da yoğunluk kazanmış olan bir konudur. Önceleri Batı'da başlayan daha sonra Osmanlı'ya da intikal eden bu tartışma, Tanzimat'la birlikte etkisini daha da artırmış ve Cumhuriyet döneminde de bu etkisini devam ettirmiştir. Ne var ki Batı'da kilise müntesipleriyle bilim adamları arasında cereyan eden bu çatışma, İslâm âlemine İslâm'ın bilimle çatıştığı veya İslâm'ın terakkiye mani olduğu söylemleri ile yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu nedenledir ki son iki asırda İslâm müntesiplerinin içinde bulunduğu fikrî, askerî ve ekonomik durum nedeniyle sürekli tenkide uğranan, sorgulanan ve yargılanan bir din haline dönüştürülmüştür. Ön yargı ile İslâm'a yaklaşanların ortaya koydukları bu oryantalist bakış açısına göre, Batı farklıdır, zira değişmektedir. Doğu da farklıdır, zira değişmemektedir. Değişmezliğin gerçek sebebi ise, bizzat İslâm'ın kendisidir. Medeniyet değişim demektir. Oysa İslâm değişime karşıdır. Karşı olduğu içinde uygar bir din değildir. Hatta İslâm'ın uygar olma gibi bir kaygısı da olmamıştır.

Bu düşünce, Türkiye'yi Batılılaştırmamıştır ama etkinliği hatırı sayılır düzeyde olan bir aydın çoğunluğu maalesef oryantalistleştirmiştir. Türk aydınının oryantalistleşmesi ise kendine özgü yeni bir kimlik ve aidiyet arama-

---

\* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Em. Öğretim Üyesi, e-mail: ckirca28@hotmail.com

sına; karşısındakilere olumsuz bir kimlik atfetmesine sebep olmuştur. Neticede gelenekçi-modern veya ilerici-gerici ayırımı, bu oryantalist anlayışın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu kimlik, batılılaşmayı değil, oryantalistleşmeyi yani kendi toplumunun insanını “Avrupalı gözüyle” seyredip değerlendirmeyi hedeflediği için “biz” ve “onlar” şeklinde bir ayırımla ikiye bölmüştür. Bu bölünmüşlük, her alanda olduğu gibi din-bilim ilişkisi tartışmalarında da olmuş ve daha belirgin bir görünüm arz etmiştir.

Bu bölünmüşlüğün meydana getirdiği tartışmalarda bir taraf geriliğimizin sebebi olarak dini suçlarken, diğer taraf dini savunma refleksi ile ileri sürülen iddialara cevap verme çabası içinde olmuştur. Ancak verilen cevaplar proaktif düşünceye dayalı olma yerine, daha ziyade reaktif ve savunmacı bir tarzda olmuş ve İslâm’ın terakkiye mâni olmadığı görüşü etrafında odaklanmıştır. Öyle ki Ziya Paşa’nın “İslam imiş devlete pabendi terakki, Evvel yoğ idi iş bu rivayet yeni çıktı” beyti, bu savunmacı refleksin âdete simgesi haline getirilmiştir.

### 1. Din Bilim İlişkisi Tartışmalarının Arka Planı ve İslâm Âlemi

Bilimsel ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak Batılı insan, öncelikle Tanrı’nın evrene koyduğu kânunları keşfetmeye ve anlamaya çalışmıştır. Elde ettiği bulgularla insanların ihtiyaçlarını gidermiş, kilisenin çözüm bulamadığı konulara bilim vasıtasıyla çözüm bulmaya gayret etmiş ve neticede daha önce bir türlü sarsamadığı kilisenin otoritesini sarsarak kilisenin otoritesi yerine bilimin otoritesini, din adamının otoritesi yerine ise bilim adamının otoritesini ikame etmeye çalışmıştır. Bilim adamının evreni keşfetme ve anlama işlevinin yanında, kiliseye karşı olan bu tavrı dolayısıyla Batılı insan, giderek Tanrı’dan uzaklaşmış ve Tanrı’dan bağımsız kendi başına kurduğu bir dünyada yaşama arzusu ile dolup taşmıştır. Bir başka ifade ile kilisenin otoritesinden uzak ve tamamen hür bir ortamda bilimsel faaliyette bulunma arzusu, zamanla dine ve neticede Tanrı’ya bağımlı olmadan yaşama isteğine dönüşmüştür. Bu bağlamda ortaya çıkan materyalist, rasyonalist ve pozitivist anlayışlar, dine karşı olma ve dinden bağımsızlaşma temayüllerine olabildiğince destek olmuştur.

Bu dönüşüm 18. yüzyılda o kadar etkili olmuştur ki dinsiz veya tanrısız bir dünya anlayışını ortaya çıkartmıştır. Bu kutsaldan kopmuş ve Tanrı’ya yabancılaşma hareketi, bütün dikey bağamları, yataylaştırdığı için evrendeki bütün unsurların sınırlarını çizen bir din hâlinde algılanır olmuştur. Bu

da toplumda giderek bunalımın artmasına ve yaygınlaşmasına sebep olmuş, insan hayatını kolaylaştıran ve onu rahata kavuşturan bilim, kutsaldan kopuş ve Tanrı'ya yabancılaşma hareketi sebebiyle bizzat insanın varlığını tehdit eden bir unsur hâline de gelmiştir.

Buna ilâveten bilimsel olarak takdim edilen “determinist” evren anlayışının zamanla, evreni ve insanı Tanrı’dan bağımsızlaştırması, insanlarda kutsal kitapta yer alan, Tanrı’nın altı gün çalışıp yedinci gün istirahata çekilmesi yani evrene müdahale etmeyerek “kayyûm” sıfatının gerektirdiği tasarrufu yapmaması fikriyle de beslenerek “muattal” bir Tanrı anlayışının doğmasına da sebep olmuştur. Öyle ki bilim adamlarının önemli bir bölümü, dine ve Tanrı’ya inanmasına rağmen, ortaya çıkan bu anlayış sebebiyle etkili bir Tanrı fikri yerine, muattal bir Tanrı paradigmasına sahip olmaya başlamıştır. Neticede Tanrı’nın yarattığı ve kurduğu düzene göre işleyen bir evren fikri, yerini “nedenselliğin” işlettiği bir evren fikrine terk etmiş ve bu fikrin bir adım sonrası ise, bu altı günün de “nedensellikte açıklanması hâlinde Tanrı’ya ihtiyaç kalmayacağı ve Tanrı’nın evrenden kovulmuş olacağı düşüncesi olmuştur.

İslâm âleminde, İslâm dininin mahiyeti ve muhtevası gereği Hristiyanlık dünyasında görüldüğü şekilde ve gerçek anlamda bir ilim - din çatışmasının varlığı asla söz konusu olmamıştır. Ancak fikir ve ilim adamları vasıtası ile Kiliseye karşı yaptığı ilmî ve fikrî mücadelesinde galip gelen Batı dünyası, ilim, teknik, san’at ve kültür alanlarında ilerleyerek İslâm âlemini etkilemeye ve askerî alanda Müslüman ülkeleri sıkıştırmaya başlamıştır. Neticesinde birçok kimse tarafından, İslâm âleminin bu sahalardaki geriliğinin tek müsebbibi olarak İslâm dini görülmüş ve Hristiyanlıkta olduğu gibi İslâm’ın da ilme ve terakkiye mâni olduğu düşüncesi ortaya atılmıştır

Nitekim İslâm Dini’nin toplum hayatına bir şey veremediği, problemleri çözemediği dolayısıyla toplum hayatından uzaklaştırılması gerektiği, İslâm’ın medeni bir din olmadığı hatta medeniyete ve bilime karşı olduğu söylenmiştir. Türkiye’ye 1806’da gelmiş, uzun süre Türkiye’de kalmış ve büyük elçilik unvanını kazanmış olan İngiliz Strafford Canning, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupalılaşması için, İslamiyet’ten ve onun müesseselerinden ayrılma sınır şart” (Atay,1969,s.91) olduğunu ileri sürmüştür. Ernest Renan da, 1883’de Sorbonne’da verdiği «İslâm ve İlim» adlı konferansında İslâm ve ilmin, dolayısıyla İslâm ve modern uygarlığın birbiriyle uyuşma halinde olmadığını, çağındaki İslâm devletlerinin geriliğinin ve çöküntüsü-

nün yeni fikirleri kabule kapalı bir inançtan kaynaklandığını iddia etmiştir. Bu iddia İslâm âleminde aktif tartışmaların da âdete fitilini ateşlemiştir.

Bu tartışmalar, İslâm âleminde zamanla bir kısım insanları önce aşağılık duygusuna daha sonra da Batı'nın kucağına itmiş ve neticede Batı medeniyeti ve değer yargıları bu insanların arasında yerleşmeye başlamıştır. Hatta bu kimseler nazarında İslâmiyet, batıda Rönesans'la birlikte başlayan ilim-din çatışmasında yenik düşen Hıristiyanlık gibi terk edilmesi ve bırakılması gerekli zait bir unsur olarak telakki edilmiş ve insan hayatından eskimiş bir elbise gibi çıkarılıp atılması gereken bir din olarak algılanmıştır.

Batının İslâm'a yönelttikleri bu ve benzeri eleştirilere karşı Batı yanlıları hariç, hemen hemen bütün Osmanlı aydınlarının savunmacı bir tavır takındıkları ve İslâm'ı savundukları görülmektedir. Bir örnek olarak Musa Kâzım'ın "İslâm ve Terakki" adlı makalesi ile Mehmet Akif'in düşünce tarzını zikredebiliriz:

"Din-i İslâm, manî-i terakki imiş; ne büyük iftira ne azîm bühân. Zira din-i İslâm, manî-i terakki değil bilâkis âmir-i terakki ve saik-i tealî (yükselmeye sevk edici)dir. Çünkü bu din, bir milletin temeddün (medenîleşme) ve terakki etmesi için iktiza eden usûl ve esasların cümlesini ihtiva etmektedir." (Bayur,1952, s.2/380)

Mehmet Akif ise isyanını şu şekilde dile getirir:

"Mütefekkir geçinenler ne diyor siz de bakın: 'Medeniyette taâlîsi umumen şarkın, yalnız bir yolu takip ederek kabildir. Başka yollar da selâmet gözeten gafildir. Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı, aynı izden sağa, yahut sola hiç sapmamalı. Garbın efkârını mâl etmeli şarkın beyni, içtimaî, edebî, hâsılı her mes'elede. Garbı taklîd edemezsek, ne desek beyhude. Bir de dîn kaydını kaldırmalı, zira, o belâ, bütün esbâb-ı terakkîmize engel hâlâ" (Akif,1950,s.181)

"Mütefekkirlerimiz dini de hiç anlamamış, Rûh-i İslâmı telâkkileri gayet yanlış. Sanıyorlar ki: terakkiye tehammül edemez. Asrın âsâr-ı kemaliyle tekâmül edemez. Bilmiyorlar ki: ulûmun ezeli dâyesidir, Beşerin bir gün olup yükselecek pâyesidir. Mündemiç sîne-i safında bütün insanlık. Bunu teslim eder insafı olanlar azıcık." (Akif,1950, s.185)

Diğer İslam ülkelerinde de benzer savunmacı tavırların olduğunu da görmekteyiz. Mesela Abdülaziz Caviş'in; "Tıp, anatomi, biyoloji, organların görevleri, psikoloji ve sair gibi insanı Hikmetli Yaratıcının yaratmada tecelli

eden hikmetlerini tanıyacak ve yaptığındaki sırları anlayacak duruma getiren bilgilere ait eserleri okumayı en büyük ibade" (Caviş,1975, s.28) sayan bir din, nasıl olur da terâkkiye mani' ve müspet ilimlere düşman olabilir demek ve bu söylem tarzının ise savunmacı anlayışın önemli argümanları arasında yer aldığı görülmektedir. Nitekim birçok aydın, dinin bütün problemleri çözdüğünü, geçmişte her şeyin yapıldığını, yazıldığını ve yazılacak bir şeyin kalmadığını, problemin dinden değil, dini iyi anlamayan ve yaşamayan Müslümanlardan kaynaklandığını, dolayısıyla yapılacak şeyin dinî anlayışa dört elle sarılmak gerektiğini savunurken kimi aydınlar da, dinin özünde olmasa da, yorumunda bazı sapmaların bulunduğunu, bu sapmalar nedeniyle dinin bazı problemlere çözüm getiremez hale getirildiğini, bu nedenle de dinî anlayışın yeniden Kur'ân ve Sünnet esas alınarak revizyondan geçirilmesi gerektiğini savunmuşlar ve bu anlayışlarını da imkân elverdiği ölçüde Kuran yorumlarına yansıtmışlardır.

Bu yaklaşım tarzı, özellikle iki sömürge ülkesi olan Mısır ve Hindistan kökenli müfessirler arasında daha yaygın olarak görülür. Hindistan'da Seyit Ahmet Han, İkbâl, Ebu'l Kelam Azad, Mevdudî ve Perviz gibi bilim adamları, Mısır'da Abduh, Reşit Rıza, Tantavi Cevheri, Mustafa el-Meragi gibi müfessirler, Osmanlı'da ise Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Bereketzâde İsmail Hakkı, Manastırlı İsmail Hakkı, Milaslı İsmail Hakkı gibi bilim adamları ve Mehmet Akif gibi farklı amaçlarla farklı görüşlere ve yorumlara sahip olsalar da bir şekilde Batı düşüncesinden etkilenecek Kuran'ı anlama ve yorumlamaya çalışmışlardır.

Reşid Rıza'nın bakış açısıyla söyleyecek olursak, selefin yolundan ayrılıp Ortaçağ kitaplarına bağlı kalan taklitçi gruba düşman olan bir grup, İslam dininin, Müslümanlar'ın geri kalmasına ve zayıflamasına sebep olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Bu iddia sahipleri İslam'ı hiç bilmiyorlardır. İslam'ın kitabı, sosyal ve teknolojik yasaları öğrenmeye yönelten ilk mürşittir. Fakat Müslümanlar onun yolundan ayrılıp kelam tartışmalarına ve fıkhn ayrıntılarına daldıkları için bilimsel hayatın aşamalarında Kur'ân'ın teşvik ettiği tabiat bilimlerini geliştirmekte geri kalmışlardır. Artık Müslümanlar'ın bu çağda herkesten çok bu konuya ağırlık vermeleri ve bu alanda herkesten bilgili olmaya çalışmaları gerekir (R.Rıza, Tarihsiz, s. 9/447).

Şeyhulislam Mustafa Sabri Efendi ise fikrini şu şekilde dile getirmiştir:

"Son zamanlarda bazı dikkat sahiplerinin Kuran-ı Kerim'den bir takım fenni hakikatler çıkartmaya muvaffak oldukları malumdur.

Bu meydana hey'et (astronomi) âlimlerince en son kabul edilen nazariyeye muvafık olmak üzere "Veşşemsu terci limüstekarriha"

(Yasin,36/38) kavli şerifinin güneşin istikrarına ve arzın dönmesine delil olması fikri büyük bir edibimizin alkışlarına ve bazı âlimlerimizin tasdikine mazhar olmuştur. Hüsniyete bağlı bulunduğu nispette Kuran-ı Kerim'e iyi hizmet edecek olan bu gibi tetkikler, takdire değer kıymetli çalışmalar olmakla beraber, tefsir aleminde bile bugünkü fenni nazariyelere yaranmak ihtiyacı tarzında bir vakitten beri bizde teessüs eden bir hissin tesiriyle mal bulmuş gibi ikide birde bu ayetin delalet kabiliyetinden istifadeye teşebbüs edildiği derecede mesele ehemmiyeti haiz değildir. Çünkü "limüstekarrin" lafz-ı şerifinde" lam"ı, "fi" manasına hamletmek gibi- velev Arapçanın kaidelerine müsait olan- bir külfeti ihtiyara ne mecburiyet vardır? Bu külfet Kuran-ı Kerim'i fenne uydurmak için ise, fenne muvafakat onun için bir şeref olmaz. Kur'ân-ı Kerim, fenne muvafakat ihtiyacından vareste olduğu gibi, bir fen kitabı olmak derecesinden de âlidir. Kur'ân-ı Kerim, fenlere mutabakattan gelecek şerefe muhtaç olmadığı gibi, bu sözünden de fenlere hakaret manası çıkartılmasına razı olmam. Ben fenleri kendimizde görmek isterim. Kur'ân'da aramak taraftarı değilim. Müslümanların terakki yolunda geri kalmaları, dinlerinden değil, kendilerinden belki dinlerine lâayık insanlar olamadıklarından iler." (Sabri, 1974, s.29)

Buna karşılık, aynı dönemde Mısır'da yaşayan Tantavi Cevher düşüncesini şu şekilde dillendirir:

"Bu anlayış, ilmin azlığından ve cehaletin çokluğundandır. Kim bir şeyin cahili olursa onun düşmanı olur. Modern bilimlerde mahir olanlar, dini konulardaki bilgisizlikleri nedeniyle dinden nefret ederler ve dinin kendi ilmine karşı olduğunu zannederler. Din âlimleri de ilmî konularda bilgisiz olduklarından, yerin ve göklerin yaratılışından ve oralarındaki acayipliklerden habersizdirler. Bunlar, şayet insanı dehşete düşürücü ve hayret verici güzellikleri bilir ve anarlarsa, zannederler Allah kendilerine kızacak ve gazap edecek. Bu zavallılar düşünmezler ki, yer ve gök de Allah'ın mahlukudur. Allah ancak kendi sanatına ve kudretine bakmayanları sevmez. Bilakis düşünen ve kafa yoran kimseleri sever." (Cevheri, 1931, s.1/0139).

## 2. Din-Bilim İlişkisi Tartışmaları ve İmam-Hatipler

Tanzimat'la birlikte Batı'ya açılan Türk aydınının amacı, Batı kültürünü tanımak, yaymak ve bu kültürü benimseyen yeni bir nesil yetiştirmektir. Bernard Lewis bu durumu "Batı ile yapılan temas neticesinde Türkler, Hıristiyanlığı, Hıristiyan fikirlerini ve Avrupa uygarlığını reddetmekle beraber yine de Hıristiyan Avrupa'da iktibas edecek, taklit edecek ve benimseyecek kadar yararlı ve çekici pek çok şey buldular." (Lewis, 1970, s.42) gerekçesine bağlar. Nitekim Batı'dan gelen ilmi ve felsefî düşüncelerin, zamanla Türk aydınınını ve sanatçısını etkilediği ve düalist bir sosyal yapının oluşmasına sebep olduğu veya buna zemin hazırladığı bir realitedir. Özellikle Pozitivizm, rasyonalizm ve materyalizm gibi düşünce akımlarının, Osmanlı-Türk aydınınının ve gençlerinin dinî inançlarını derinden sarstığı, toplumun her kesimine bir şekilde ve belli oranlarda etki ettiği görülmektedir. \*\* Bu da sadece dini ilimleri bilen, fakat Batı kültüründen ve biliminden haberdar olmayan din adamlarının yanında İslamiyet'ten haberi olmayan, sadece Avrupa'yı gören ve tanıyan, Batı'lı değerler için çaba gösteren aydın bir zümre de oluşturmuştur.

İki grup arasında cereyan eden ilmi, fikri ve felsefi mücadele neticesi eğitimde oluşan medrese ile yeni açılan Batı tipi okullar, orduda oluşan alaylı subaylarla mektepli subaylar, hukukta oluşan şer'i ve karma mahkemeler bu düalist yapının ana unsurlarını teşkil ederler. \*\*\* Bu düalist yapıda her grubun, kendi görüş ve düşüncelerini egemen kılmak için büyük bir çaba ve gayret gösterdiği, ama sonuçta gelenekçi anlayışın başarılı olamadığı, Batı yanlılarının ise başarılı olduğu görülmektedir. Nitekim Sultan Abdülhamid'in Maarif Nazırı Haşim Paşa'nın "Şu mektepler olmasa, maarifi ne güzel idare ederdim" sözü, bu bağlamda söylenmiş bir sözdür, asla bilinçsizce söylenmiş bir söz değildir. Çünkü bu söz, Batılılaşma yanlılarını suçlamak amacıyla söylenmiştir. Sözün amacını ise, "Nereden çıkardınız Allah aşkına şu mektepleri! Maarifi medreselerle ne güzel idare ediyorduk." (Ceyhun, 1998, s.11) şeklinde anlamak gerekir.

Bu dönemde özellikle mekteplerin ve edebiyatçıların rolü ve etkinliği çok büyük olmuştur. Edebiyatçıların rolünü daha iyi anlamak için sadece Tevfik Fikret ile Mehmet Akif arasında geçen tartışmaya bakmak kâfidir. \*\*\*\*

\*\* Türkiye'ye pozitivizmin girişini, temsilcilerini ve Türk toplumuna olan etkilerini ayrıntılarıyla öğrenmek için bkz. Korlaelçi Murataza, (1986). *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, İnsan yayınları, 217-374.

\*\*\* Tevfik Fikret ve Mehmet Akif arasında geçen tartışma ve bu tartışmanın içeriği ile ilgili geniş bilgi için bkz. Tanyu, Hikmet, (1972). *Tevfik Fikret ve Din*, İstanbul, İrfan Yayınevi.



Felsefi düşüncelerin edebiyat vasıtasıyla yaygınlaştırılması ise sorunun daha da derinleşmesine neden olmuştur. Zira sorun böylece daha geniş kitlelere ulaşma şansını yakalamıştır. Özellikle din bilim ilişkisi tartışmalarının zihinlerde bıraktığı tortularını ve sosyal hayattaki izlerini görebilmek için Tanzimat sonrası ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yazılan şiir, roman ve hikaye gibi edebi eserlere bir göz atmak yeterli olacaktır. Zira edebi eserler, toplumsal olayları, düşünceleri ve olguları yansıtan bir ayna işlevi görürler. Çünkü edebi eserlerde ele alınan her konunun toplumsal hayatta az veya çok bir karşılığı bulunur. Mesela Reşat Nuri Güntekin Yeşil Gece adlı romanında eski eğitimi kötüleyip yeni eğitimin överken, Yakup Kadri, Nur Baba adlı kitabında, bir inanç ve yaşam biçimi olarak Bektaşiliği ele alır.

Reşat Nuri, Yeşil Gece adlı bu romanında roman kahramanı Ali Şahin'in Darulmuallimin'e girmeden önce medrese tahsili yaptığını ve bütün medreseler gibi maddeciliğin etkisinde kalarak şüphe hastalığına tutulduğunu, bu nedenle " Ben Neyim?" ve "Niza-i İlim ve Din" \*\*\*\* isimli eserleri okuduğunu hatta bu kitapların yazarı ile görüşmeye gittiğini anlatarak (Güntekin, 1995, s.31-32). maddeciliğin birey üzerindeki etkisini ve onda meydana getirdiği sorunlara temas ederken, Abdullah Cevdet de yazdığı bir yazıda "Din avamın ilmidir, ilim havasın dinidir. Havasın dini olan ilim layenka-ti genişliyor, yükseliyorken avamın ilmi olan dinin genişlememesi, yükselmemesi ilme muvazi olarak tekakki ve tevsî etmemesi âlem-i İslâm'ın ve Türkiye'nin marâzı aslisidir." (Türkdoğan, 1983, s.147) sözleriyle, İslâm'ın terakkiye mâni olan bir yapısının bulunduğunu anlatır.

Bu düalist yapının ortaya çıkarttığı sorunları çözmek için bir taraftan yöneticilerin, bir taraftan da kendisini sorumlu hisseden bazı kimselerin, çare aradıkları görülmektedir. Devletin bulduğu çare medreselerin ıslahıdır. Nitekim II. Meşrutiyet döneminden itibaren medrese eğitime el atılmış ve yapılan çalışmalar sonucunda 26 Şubat 1910 yılında Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi yayınlanmıştır. Böylece medrese ders programlarına yeniden fen, matematik ve sosyal bilimler dersleri dahil edilmiştir. Ne var ki bu düzenlemeler 1914 yılında son şeklini alabilmiştir.

Devlet ayrıca 1912 de *Medresetü'l-Vâizîn* adı altında yeni bir öğretim kurumu açarken, 1913 yılında da imam ve hatip yetiştirmek amacıyla *Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ'yı* açmıştır. *Medresetü'l-Vâizîn* 'in eğitim planında dini derslere ağırlık verilmesine rağmen; edebiyat, tarih, coğrafya, matema-

\*\*\*\* Orijinal metinde " Nizam-ı İlim ve Din" şeklinde yer almaktadır. Kitabın adı tarafımızdan doğru olan biçimiyle yazılmıştır.



tik, geometri, hukuk bilgisi, sağlık bilgisi, felsefe, astronomi, sosyoloji, iktisat gibi derslere de yer verilmiştir. Fakat bu kurumdan beklenen netice elde edilememiştir. Zira vaizlerin iyi yetişmediği ve yetersiz kaldığı görülmüştür. Bunun da sebebi olarak da ülkenin içinde bulunduğu siyasi, sosyo-ekonomik durum, öğrencilerin askere alınması, hocaların yetersizliği gibi durumlar gösterilmektedir. Benzer durum 1913 yılında daha nitelikli, bilinçli ve bilgili imam ve hatip yetiştirmek amacıyla açılan *Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutetebâ'* için de söz konusu olmuş ve olumlu bir sonuç elde edilememiştir. Sorun artan bir yoğunlukla devam ederken, sorunun çözümüne duyulan ihtiyaç o nispetle daha da artmıştır.

İsmail Habib Sevük'e ait şu hatıra ne demek istediğimizi anlatmaya yardımcı olacaktır. Sevük, 1914'de Kastamonu'da Edebiyat öğretmenidir. O devrin Kastamonu valisine, muallimler olarak kendilerinin talebeye ve ahalie yeterince yararlı olamadıklarını, zayıf kaldıklarını, Medreselerde dini ilimlerin yanında müspet ilimlerin de tahsil edilmesi halinde, Medrese mezunlarının Dâru muallimîn mezunlarından daha fazla faydalı olacaklarını, bu nedenle Medreselere artık müspet ilimlerin ışığının da girmesi gerektiğini söyler. Vali'nin cevabı ise "mollanın eline müspet ilmin ışığını verirken memleketi onların elinden alamayız. Bir de molanın eline müspet ilmin ışığını vermeyelim." (Özdamar, 1993, s.152) şeklinde olur.

Bu diyalog, o dönemdeki din-bilim ilişkisi tartışmalarının ulaştığı noktayı yansıtmaları açısından önemlidir. Zira bu hem sorunu hem çözüm önerisini, hem de çözüm önerisi ile ilgili bir zihniyeti yansıtmaktadır. Gerçekte sorun, ilim- din ilişkisi tartışmalarının toplumda meydana getirdiği sorunlara çözüm bulabilecek nitelikte yeterince din adamlarının olmayışıdır. Daha açık bir ifade ile belli sayıdaki bilim ve din adamları hariç geneli itibarıyla medrese kültürü ile yetişmiş olan din görevlilerinin söz konusu sorunlara yabancı olmaları ve ileri sürülen iddialara gereken cevabı verebilecek ilmi ve fikri bir donanıma sahip olmamalarıdır. Bu sorunu çözmek için kâh medreselerin ıslahına çalışılmış, kâh vaiz veya imam ve hatip yetiştiren okullar açılmıştır. Ama bunlardan sadra şifa olacak bir sonuç elde edilememiştir.

Mehmet Kaplan bunun sebebini şu şekilde açıklamıştır:

"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e gelinceye kadar din ile ilim arasında bir uzlaştırma yapılmaya çalışılmış fakat felsefi kültür noksanlığı sebebiyle buna muvaffak olunamamıştır. Zira dinden doğrudan doğruya ilim ve tekniğe gidilmez. Arada felsefi bir merhale geçirmek şarttır." (Kaplan, 1970, s.128)

Yahya Kemal de yeni tarzda yaşayışla cetlerimizin diyanetini mezcedip, bizi bu çoraklıktan, bu karanlıktan, bu ufunetten kurtaracak mürşitler, şairler, edipler ve hatiplerin yetiştirilemediği gerekçesine bağlar(Kemal,1969,s.128). Bu nedenle söz konusu sorunlara çözüm arayışlarının Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aynen intikal ettiği görülür. Bunun böyle olduğunu, gerek Cumhuriyet öncesinde gerek Cumhuriyet sonrasındaki çözüm arayışlarından da anlıyoruz.

Mesela 1921 yılında bazı bilim adamları tarafından "Müderresin Cemiyeti" adıyla bir cemiyet kurulur. Cemiyet nizamnâmesinin 2 b fıkrasında cemiyetin kuruluş amaçlarından biri olarak " İslami ilimlere hakkı ile vakıf ve sair ilimlerden zamanın ihtiyacına kâfi malumatı hâiz ve ulemanın evsafı ile mütemayiz ilmiye talebesi yetiştirmeye gayret sarf etmek" amacına yer verildiği görülmektedir (Albayrak, 1975, s.148).

1922 yılı Şer'îyye Vekâleti Bütçesi görüşmelerinin ikinci birleşiminde konuşan Kozan mebusu Dr. Mustafa Bey'in konuşması ise çözüm arayışlarının devam ettiğini göstermektedir: Mustafa Bey, bu konuşmasının bir bölümünde şöyle demektedir:

"Efendiler, ilim ve fen istemeyen kimse yoktur. İslamiyet aklın kabul etmediği bir din değildir. Aklın kabul ettiği bir dindir. Böyle olduğuna göre İslam Şeriatı'nın asrımız ilim ve fenleri ile asrımızın müspet ve kat'î delilleriyle uyuşamayacak hiçbir noktası yoktur. Fakat denilebilir ki müspet ve kat'î delillerle , nakli deliller bazı defa tearuz vaki olabilir. İslamiyet'teki ulviyete, büyüklüğe bakınız. Diyor ki akli deliller ile nakli deliller tearuz edecek (çatışacak) olursa akli deliller tercih olunur. Nakli delillerin en güzel şekilde te'vili İslam'ın ahkâmındandır. Şu halde müspet ilim ve fenlerle uyuşamayacak bir halimiz yoktur. Millete asrın ve fenlerin bahsettiği saadeti anlatmak istiyoruz. Pekâla buna vasıta nedir? Mekteplerimiz fazla miktarda açılmadı. Binaanaleyh elimizde vasıta olarak başka ne var? Elimizde bir köy imamları, müderris ve vaizler kalıyor. Pekâla köy imamları ile müderris ve vaizlerimizi, asrın ilim ve fenlerinin de okutulmakta olduğu Daru'l Hilafe Medreselerinde yetiştirir ve yahut yeniden yapılmakta olan yüksek mekteplerde tahsil ettirir ve asrın ilimlerini de Şer'i Ahkâm ile birlikte öğretir, bu surette bunları yetiştirir ve bundan sonra köylere gönderirsek çok müessir olur."(-Ceylan,1993:1 / 279-280) .

Sorunun ciddiyetini daha iyi kavrayabilmek için Osman Nuri Çerman'ın "Dinde Reform Konusuna Esas Teşkil edecek Alternatif Görüşlerimiz" adıyla sunduğu raporda yer alan şu görüşe dikkatinizi çekmek isterim. Bu zat, ilgili mercilere sunduğu bir raporda "Kuran Özeti" adlı bir kitabının hazırlanmasını önermiş ve bu kitapta "akıl ve mantığa aykırı düşen ayetler ile ilme fenne uymayan ayetlerin yer almamasını" (Ceylan, 1993, s.2/175) istemiştir. Fakir Baykurt'un Hasret isimli hikayesinde ise, bir kasaba vaizinin dilinden İslam'ın dünya ve ahiret anlayışı şöyle karikatürize ettiği görülmektedir:

"Hepimiz ölüp gömüleceğiz. O kara topraktaki oyuntuya girmekten hiç birimiz kurtulamayacağız. İşte orada her şey tersine olacak arkadaşlarım. Siz sadece bu dünyada sabredin. Ama öyle gerçekten sabır. Orayı burayı kurcalamayın. Yarın orada fakirler zengin olacak, zenginler de fakir. Bu dünyadaki zenginleri siz öbür dünyada uşak tutacaksınız. Onlar size eşek gibi hizmet edecekler. Bundan başka Huri kızlardan güzel karılarınız olacak. Tavus kuşunun tüylerinden döşekleriniz, tülünden çarşaflarınız olacak. Emrinize çadırlar verilecek, girdiniz mi içerlerine mis gibi güzel kokular duyacaksınız. Karılarınızın elleri pembe pembe parlayacak. Her tafraları balıklar gibi tertemiz. Radyolarınız olacak Tıpkı burada görüp imrendiğiniz sulak çiftlikler gibi çiftlikleriniz olacak." (Karpas,2009, s.104).

Hasan Ali Yücel, ise 1952 yılında Cumhuriyet gazetesinde yazdığı bir yazıda, bizdeki din adamlarının bilime yan baktıklarından, dünyayı idare eden sosyal ve ekonomik kanunları hiçe saymalarından, buna karşılık bilim adamlarının ise pozitif metotlar karşısında manevi bir takım etkenlerin varlığından habersiz görünmelerinden şikâyet eder (Bilgin,1980, s.61).

Bu konuda yazılan yazıların sadece bu örneklerle sınırlı olmadığını düşünüyorum. O dönemin matbuatı taranırsa daha pek çok örnekler bulunabilecektir. Zira bu tür düşüncelerin canlılığını koruduğunu, konuya çözüm arayışı içinde olan kişilerin yazdıkları yazılardan ve çözüm önerilerinden anlıyoruz. Mesela 1960'lı yıllarda İstanbul İmam-Hatip Okulunda öğretmenlik yapan Ali Rıza Sağman, 1950 yılında yayınladığı "Din adamları Nasıl Yetiştirilmeli?" isimli kitabında şöyle der:

"İnsan mürekkep ve iki yanlı bir mefhumdur. Tabii bakımından ruh ile bedenden mürekkep olduğu gibi hayat'î bakımından da bir yanında ilim, ifan ve iz'ân diğer yanında din, iman ve vicdan tu-

tan bir varlıktır. İnsanı bu yanlarından ayırdınız mı yarımlaşıır. Bi-naenaleyh dini, imanı ve vicdanı olup da irfan ve iz'anı olmayan yarım insan olduğu gibi; ilmi, irfanı ve iz'anı bol bol bulunup da dini, imanı ve vicdanı bulunmayan daha yarım, hatta bütün bütüne boştur. Bugünkü cemiyetin ihtiyacı boşa ve yarıma değil, doluya ve bütünedir." (Sağman,1950, s.6).

Din bilim ilişkisi konusunda en açık ve en çarpıcı ifade ise hiç şüphesiz Celal Hoca'ya aittir. İmam Hatiplere yaptığı bir konuşmada Celal Hoca şunları söylemektedir:

"İçinde bulunduğumuz çağ, yalnızca şer'î ilimlerin okutulup onunla yetinilecek bir çağ değildir. Zamanımız insanını tatmin etmek için müspet ilimlerin de beraber okutulması zarureti vardır. Her ne kadar kötü niyetli bazı kimseler tarafından din-i mübin-i İslâm'ın ilme verdiği kıymet baltalanmak istense de, şer'î ilimlerle müspet ilimler birbiriyle geçinmez gibi gösterilse de, hattı zatında durum böyle değildir. İlim ilim olmak itibariyle birdir. İlimler ilim olması bakımından hiçbir zaman birbiriyle taarruz halinde olamaz. Devamlı biri diğerini teyid ve tekid eder. Bugün şer'î ilimler okutulduğu takdirde geri kalacağımızdan endişe edilmektedir. Aksine bu ilimler geri kalmayı değil, devamlı surette ilerlemeyi teşvik eden ilimlerdir. Bunların birbirini desteklediğini ancak ve ancak bu iki ilmin (şer'î ve müspet ilim) beraberce okutulduğu müesseselerin kurulması ispat edecektir." (Eren, 2001, s.12-13).

Celal Hoca'nın bu sözleri, İmam-Hatip Okullarının kuruluşundaki amacı göstermesi açısından önemli olduğu kadar, İmam Hatiplerin din-bilim ilişkisi tartışmalarında hangi tarafta yer almaları gerektiğine işaret etmesi açısından da büyük önem arz eder. Kendisinden okumakla onur duyduğum değerli hocam Mahir İz din âlimi ile din adamını ayırımı yapar ve din âliminin usulde değil ama meselede müçtehit olması gerektiğini söyler. "Din Âlimi Din Adamı" adlı makalesinde yer alan şu sözleri de bu bağlamda zikretmek yerinde olacaktır:

"Naslardan ayrılmayarak zamana göre bir buluş, yeni bir görüş sahibi olan yani bir tahlil terkip yapabilen, ilmi ve mantığı intikâdı bütün vuzuh ve delâiliyle ortaya koyan, dinin kavai-i umumiye dedikleri esaslarına dayanarak zamanın seyrini yakından takip edebilen ve dinin hiçbir terakkiye mâni olmadığını delilleriyle ilim adam-

larının önüne koyan başka İslam memleketlerinde yetişmiş ve eser vermiş mütefekkirler ayarında din âlimlerimize büyük ihtiyacımız vardır.” (İz, 1967, s.2/8).

Sunduğumuz bu örnekler de anlıyoruz ki aydınlarımız ve din adamlarımız, toplumun bilimle dini çatıştıracak din adamlarına değil, uzlaştıracak din adamlarına ihtiyacı olduğunu vurgulamaktadır. Bu ihtiyaç, Osmanlı’da olduğu kadar Cumhuriyet döneminde de hissedilmiştir. Nitekim Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği açılan İmam-Hatip Mekteplerinin açılışı ile ilgili 56 maddelik talimatnamenin 2. maddesinde zikredilen çizelgede yer alan ders çeşitleri ve sayıları bunun bir göstergesidir. Bu çizelgede yer alan dini ilimlerin yanında Coğrafya, Hesap, Hendese, Hayvanat, Nebatat, Ruhiyet, Türkçe, Tabakat, Fizik, Kimya, Malumat-ı Hıfzıssıhha, Yazı, Terbiye-i Bedeniye, Türk Edebiyat, Tarih gibi genel kültür ve pozitif bilimlere ilişkin derslere yer verilmesi, o dönemde halkın istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek aydın din görevlileri ve din bilginleri yetiştirmek amacını taşıdığını göstermektedir (Korukçu, 2012, s.183).

Bu amaç “Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında” ki 18.12.1950 tarihli raporda da “Camide halkı irşat edecek hakiki bir vaiz, bir din mürşidi ve hatip, ancak din ve dünya ilimleri okutularak ve insanı ifrat ve tefrite düşürmek istidadında olan bu iki nevi ilmin yekdiğerini murakabe yolları öğretilerek yetiştirilebilir.” (Dinçer, s.45) şeklinde ifadesi bulur. Türkiye Eğitim Milli Komisyonunun 18 Temmuz 1959 tarihli raporunda ise “Gerek ders kitaplarının gerek İmam –Hatip Okullarındaki öğretim ve eğitim ruhunun, müspet ilmi zihniyeti, vicdan hürriyetini İslamiyet’in esaslarını ve icaplarını birleştirici bir manada olması şarttır. Bu temel prensibe riayet edilip edilmediği daimi ve tesirli bir surette kontrol edilmelidir.” (Dinçer,1975, s.69) görüşüne yer verildiği görülmektedir.

Milli Eğitim Bakanlığı’nın 1985 yılında yayınladığı İmam-Hatip Liseleri Öğretim Programları adlı kitapta İmam-Hatip Liseleri eğitim ve öğretim çalışmalarında din görevlisi adayının, “ilmi görüş ve anlayış kazanmış, bilgilerini mesleki alanda kullanma yollarını öğrenmiş” olmasının bir amaç olarak zikredilmesi de aydın din görevlisi anlayışının 80’li yıllarda da aynen devam ettiğini göstermektedir

Nitekim aidiyeti ile onur duyduğum İstanbul İmam-Hatip Okulundan 1967 yılında aldığım ikinci devre diplomamda okuduğum derslerin adları tek tek sayılan toplam 23 dersten 7 tanesinin meslek dersleri, 16 tanesinin

ise kültür dersleri oluşu ise bu amacın gerçekleştirildiğini göstermektedir. Böylece İslami ilimler ile pozitif bilimler aynı süreçte birlikte okutularak bu iki grup arasında ilişki kurulması sağlanmak istenmiştir. Nitekim Mehmet Kaplan bu durumu çok sonraları “Dini duygulara bağlı kalarak zamana ve mekâna göre yeni hareket ve düşünce şekilleri icat edilebilir. Tabiatın sırlarını keşfetmek, güzel sanatlarla, ilimle, hayır işleri ile uğraşmak, din ve ahlaka aykırı değil, bilakis onların gerektirdiği faaliyetlerdir. Müslümanlar arasında din ile bu nevi faaliyetleri çok güzel uzlaştıranlar vardır.” (Kaplan, 1970, s.149) sözleriyle tasvir ederken; Ali Bulaç da “Diğer lise ve okullardan farklı olarak öğrenci İmam Hatiplerde İslami ilimler ile Batılı bilimlere aynı süreçte temas kurabilmektedir. Bu teorik olarak öğrencinin iki kanatlı kuş gibi olmasını sağlar.” (Korukcu, 2012, s.209) sözleriyle dile getirmektedir.

### 3. Din- Bilim İlişkisi Çalışmaları ve İmam- Hatipler

Din-bilim ilişkisini ve birlikteliğini sağlayan öğretim ve eğitim planı ile yetişen İmam-Hatipler, elde ettikleri bilgileri ve kazandıkları düşünceleri, bir taraftan topluma aktarırken diğer taraftan yüksek öğrenimini yaptıkları kurumlara da taşıdılar. İmam-Hatipliler bazı meselelerde farklı düşüncelere sahip olsalar da din-bilim ilişkisi konusunda Celal Hoca’nın çizgisini genellikle korudukları görülmektedir. Nitekim İlahiyat fakültelerinde din-bilim ilişkisi bağlamında yapılan akademik çalışmalar bunun bir göstergesi olmuştur. Bir başka ifade ile bireysel yaklaşım tarzları hariç, kurumsal kimliği ile din-bilim ilişkisi konusunda İlahiyat’ın İmam Hatip’ten bir farkı yoktur. Zira her iki kurumun kurumsal kimliği, din-bilim ilişkisi tartışmalarında ilkesel olarak İslam’la bilimin çatışmadığı görüşüne dayanır. Bunun da temeli tevhit inancıdır. Çünkü evreni ve insanı yaratan da, sözlü mesaj olan Kur’ân’ı gönderen de Allah’tır. Kâinat ve kâinattaki düzen ile ilgili kanunlar, Allah’ın ilim, halk ve kudret sıfatlarının bir tecellisi ise, Kur’ân da Allah’ın ilim, irade ve kelam sıfatlarının bir tecellisidir. Allah’ın sıfatları arasında asla bir çelişki yoktur. Olması tanrılık vasfına aykırı olur. Bu nedenle Kur’ân’la bilimin çelişmesi söz konusu olamaz. Dolayısıyla İslam ile bilim çatışmaz. Şayet bir çatışma var ise bu çatışma, din ile bilim arasında değil, din adamı ile bilim adamı arasında olan bir çatışmadır. Daha açık bir ifade bu çatışma, din adamının sahip olduğu din anlayışı ile bilim adamının sahip olduğu bilim anlayışı arasında cereyan eden bir çatışmadır.

Nitekim İmam-Hatip kökenli akademisyenlere ait yazılan kitap ve makaleler ile yapılan akademik çalışmalar bu tespitimizi doğrular niteliktedir.



Özellikle İlahiyat fakültelerinde din-bilim ilişkisi bağlamında yapılan Kur'ân odaklı akademik çalışmalar bunun bir göstergesidir. Çoğunluğu Kur'ân'a kısmen de Hadis'e ait olan bu akademik çalışmalarda, ilkesel olarak İslâm'ın bilimle çatışmadığı düşüncesinin hâkim bir görüş olarak yer aldığı görülür. Ancak konuya yaklaşım tarzı ve uygulanan yöntem açısından İmam-Hatipli akademisyenler arasında bir görüş birliğinin olmadığı da bir vâkıdır. Bu akademisyenler arasında İslam ile bilimin veya Kur'ân ile bilimin çatışmadığı konusunda her hangi bir görüş ayrılığı bulunmasa da, din- bilim veya Kuran bilim ilişkisinin nasıllığı konusunda görüş ayrılıkları vardır.

Bazı akademisyenler din ayrı, bilim ayrıdır derken; bazı akademisyenler, Kur'ân'da bilimsel i'cazın bulunduğunu savunurlar. Bazı akademisyenler ise sınırlı bazı alanlarda Kur'ân'la bilimin bir birliktelik içinde olduğu ve bu nedenle de bu tür ayetleri anlamak için bilimsel verilerden yararlanmak gerektiği kanaatindedirler.

Din-bilimin ayrımını tercih eden akademisyenlere göre bilim ile din arasında tam bir farklılık, ayrılık, bölümleşme veya kompartımanlaşma söz konusudur. Dolayısıyla bilim ile dinin alanları, yöntemleri ve amaçları itibariyle birbirinden tamamen farklıdır. Bunlara göre bilimin ilgilendiği konularla, Kur'ân doğrudan ilgilenmez, bilimin konuları, Kur'ân'ın nüzul döneminde söz konusu olmayan olay ve olgularla ilgilidir. Kur'ân'da yer alan bugünkü astronomi ve tıp bilimlerinin araştırma alanına dahil edilebilecek kimi değiniler, bilimsel veya bilgisel katkı amaçlı atıflar değil Allah'ın kudret ve azametini vurgulayan dini amaçlı atıflardır. (Özsoy,Güler,1996, s.XX1) Zira bilimsel bilgiler neticede deney, gözlem, açıklama, betimleme, analogi, endüksiyon, dedüksiyon, analiz ve sentez yöntemleri ile elde edilen bilgilerdir. Dolayısıyla dinin ve bilimin sahası ve konuları birbirinden ayrıdır. Böyle olduğu için de aralarında bir çatışma da söz konusu değildir. Bu yaklaşım tarzı içinde olanlar, umarım Jean Guetton'un "Tanrı ve Bilim" adlı kitabında yer alan " ( Bunlar) Tanrı ve bilimi birbirlerinden ayrı iki dünyaya aitmiş gibi görüyorlar ve bunları birbirine yaklaştırma riskini göze almayı düşünmüyorlar." (Guetton, 1993, s.9) tespitinin muhatabı olmayı hak etmiyorlardır.

Bazı akademisyenlere göre ise, Kur'ân'ın bilimsel icaz'ı da vardır ve bilimin bugün bulduğu birçok bulgu ve keşif Kur'ân'da bulunmaktadır(-Güllüce, 2007, s.7-10). Bu düşüncede olanlar, fıkihtaki delâleti zannî olan hükümlerin Kur'ân'dan çıkartılması anlamında kullanılan "istinbat" terimini, Kur'ân'ın bilimsel içerikli ayetlerinden gözlem ve deneye dayalı bilimsel veriler veya îcatlar çıkartma anlamında kullanmak ve bunu "Kur'ân'ın



bilimsel i'câzı" olarak tanımlamak eğiliminde olanlardır. Fıkıhtaki delâleti zânnî olan hükümlerin Kur'ân'dan çıkartılması anlamında kullanılan "istinbat" terimi ile anlam paralelliği arz eden "istihraç" kavramının kullanılmış olması, Kur'ân'ın bilimsel yorumuna karşı olanlara, haklı olarak "Kur'ân'da vardı da Batılı bilim adamları bunları bulmadan önce neden İslâm âlimleri onları keşfetmedi?" sorusunu sordurtmaktadır. Arıca bu tanım, fen ve sağlık bilimlerinin tanımı için kullanılan keşfetme, bulma ve ortaya çıkartma tanımıyla örtüşmesi nedeniyle, bir anlama objesi olan Kur'ân'ı, bir araştırma ve keşfetme objesi haline getirmiş olmaktadır. Bir başka ifade ile bu yaklaşım tarzı, anlama ve açıklama objesi olan Kur'ân'ı, sanki keşfedilmeyi ve kendisinden çıkarımlar yapılmasını bekleyen bir obje haline dönüştürmektedir. Bu nedenle de yukarıda zikredilen soru, cevabını hala aramakta ve yaşanan hayatta henüz bir karşılık da bulamamaktadır.

Bazı ilahiyatçı akademisyenlere göre ise, sahaları ve yöntemleri ayrı olsa da din ile bilim veya Kur'ân ile bilim arasında bazı ortak noktalar veya konular mevcuttur. Bir başka ifade ile din bilim ayrılığı değil, birlikteliği söz konusudur. Dolayısıyla bu ortak noktalara ve konulara ilişkin ayetlerin veya bu ayetlere ait delaletlerin anlaşılmasında bilimsel verilerin bağlam olarak kullanılmasında bir sakınca yoktur. Yapılan bilimsel yorumlardan amaç ise, Kuran ibarelerinden "istinbat" veya "istihraç" yolu ile bilimsel icatlar veya keşifler çıkartmak değil, Kur'ân- evren veya Kur'ân-bilim ilişkisini ele alan ayetleri veya bu ayetlerin delaletlerini daha iyi anlamak ve açıklamaktır.

Akademisyenlerden birinci gruba dâhil olanlar, din-bilim veya Kur'ân-bilim birlikteliğine karşı oldukları için reaktif; din bilim ayrımı yapmaları nedeniyle de proaktif bir düşünceye sahip oldukları görülse de, yazılarında ve söylemlerinde din ile bilimin veya Kur'ân'la bilimin çatıştığını asla iddia etmemişlerdir. Sadece yaklaşım tarzı ve yöntem farklılığı nedeniyle dinle bilim ilişkisinin bulunmadığını savunmuşlardır.

Buna mukabil ikinci ve üçüncü grupta yer alan ilahiyatçı akademisyenlerin yazdıkları pek çok eser mevcuttur. Hatta bunlardan bazılarının tefsirleri ve meâlleri de vardır. Yazılan bu tefsir ve meâllerde bazı ayetlerle bilim ilişkisini yansıtan pek çok örnek bulabilmekteyiz. Ayrıca din-bilim veya Kur'ân bilim ilişkisini ele alan ve bu konuda akademik çalışmalar yapan İmam Hatip kökenli birçok bilim adamı ve bu bilim adamlarının yazdığı pek çok müstakil eser mevcuttur.

Örnek olarak konu ile ilgili doktora tezi yapan Celal Kırca'nın Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler'i ile Kur'an ve Fen Bilimleri'ni; Ahmet Coşkun'un

İlim ve İslam'ın Işığında DİDS Evlik ve Aile'sini; Erdoğan Pazarbaşı'nın Kur'an ve Medeniyet'ini; Hidayet Aydar'ın Genetik Şifre Kopyalama ve Kur'an'ını; Davut Ayduz'ün Kur'an-ı Kerim'de Besinler ve Şifa'sını; İsmail Karaçam'ın Sonsuz Mucize Kur'an'ını; Celal Yeniçeri'nin Uzay Ayetleri Tefsiri'ni; Zeki Duman'ın Kur'an ve Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı ve Tüpbebek Hadisesi'ni, Ömer Çelik'in Kur'an Ayetlerinin Bilimsel ve Teknolojik Gelişmelerle İlişkisi'ni; Mahmut Denizkuşları'nın Kur'anı-Kerim ve Hadislerde Tıp'ını; Necip Taylan'ın İlim-Din İlişkileri Sahaları ve Sınırları adlı eserini verebiliriz. Ayrıca İmam-Hatip kökenli olmamakla birlikte din bilim veya Kur'an bilim ilişkisini ele alıp eser yazan ilahiyatçı akademisyenler de mevcuttur. Bu guruba dâhil olanlara Suat Yıldırım'ın Kur'an-ı Kerim ve Fenni Keşifler isimli eseri örnek olarak verilebilir.

Hiç şüphesiz bu konuda eser veren akademisyenlerin sayısı burada zikredilenlerle sınırlı değildir. İsimlerini ve eserlerini zikretmediğimiz daha pek çok akademisyen olan veya olmayan din adamları da mevcuttur. Maksadı ifade etmesi açısından bunlarla yetindiğimizi belirtmek istiyorum. Akademisyen olsun veya olmasın her din adamı bu üç gruptan biri içinde yer almakta, söylemlerini ve yazılarını buna göre söylemekte ve yazmaktadır. Ama din ile bilimin çatıştığını söyleyenlerin kulvarında yer aldıkları görülmemektedir. En azından genel görünüm budur. Şayet böyle kimseler var ise bu da bir istisnaî bir durumdur. İstisnalar ise kaîdeyi bozmamaktadır. Buna mukabil din adamı veya dinî bilgiye sahip olduğu halde İmam Hatip'li olmayan bazı kişilerin, din ile bilimin çatıştığı görüşüne sahip oldukları da bir gerçektir. Nitekim "Tabu Can Çekişiyor Din Bu" isimli üç ciltlik kitabın 1. cildinde yer alan "Kur'an'daki Akıl ve Bilim Dışlıkları" (Dursun, 1991, s.1/190-219) adını taşıyan on adet makalenin yazarı, buna örnektir.

## Sonuç

İmam-Hatip öğrencilerinin, hem meslek hem de kültür derslerini aynı süreçte uzlaştırmacı bir yaklaşım tarzıyla öğrendikleri ve din-bilim çatışması tartışmalarından uzak bir ortam içinde yetiştikleri için, İslam bilim uzlaşması ve birlikteliği görüşüne ilkesel olarak taraf olması gayet tabiidir. Ayrıca din-bilim ayrımı, reel olmayan fakat zihinsel bir ayırmadan ibaret olan bir durumu tanımlar. Bir başka deyişle bu ayırım, dini ya da bilimi nasıl tanımladığımıza ve algıladığımıza bağlıdır. Din-bilim ayrımı özü itibarıyla din-dünya ayırımına (sekülerizm) dayanır. Hristiyanlık için doğru olan bu varsayım, tevhit anlayışını simgeleyen İslâm için ne kadar doğrudur? Zira

din bilim ayrımı, Tanrı merkezli bir evren anlayışından insan merkezli bir evren anlayışına geçişin sonunda ortaya çıkmış olan bir düşünce tarzıdır. Oysa İslam dini, Tanrı merkezli bir evren anlayışını simgelemektedir. Bu nedenle din-bilim ayrımı veya akıl ötesi inanç tanımı, Batı'ya özgü bir durum iken, bunu evrenselleştirerek İslâm'ı da bu kategoriye dâhil etmek en hafif ifadesi ile bir tanımlama hatası olur.

Din-bilim ayrımının temeli kilise dogmalarıyla bilimin ayrışması, akıl ötesi inanç tanımı ise Kant'ın Hristiyan dünyasında inanca yer açmak için akıllı bir anlamda devre dışı bırakma anlayışına dayanmaktadır. Şayet din ayrı bilim ayrı ise bu tanım, ancak dini î mân, ahlâk ve ibâdetle tahsîs ettiğimizde ve bunlarla sınırladığımızda doğru olur. Böylece dinin sahası ile bilimin sahasını zihinsel planda ayırmış oluruz. Ne var ki dinin ana kaynağı Kur'ân'da böyle bir ayrımın varlığı asla söz konusu değildir. Çünkü Kur'ân'ın muhtevası sadece î mân, ahlâk ve ibâdetle sınırlı değildir. Zira onun muhtevası hayatı, bütünü ve geneli kuşatıcı bir nitelik arz eder. Her hangi bir sistematik bakış açısına bağlı kalmaksızın, sadece konularını tespit etmek amacıyla Kur'ân'ı incelediğimizde dahi onda şu konuların veya bilgilerin yer aldığı görülür: Kur'ân ve Kur'ân ile ilgili bilgiler, Allah ve Allah'ın sıfatları, yaratılış ve yaratılış ile ilgili bazı bilgiler, dünya ve âhîret hayatı ve bunlara yönelik bilgiler, peygamberlik ve peygamberler ile alakalı bilgiler, î mân ve î mân esasları, ibadet ve çeşitleri hakkında bilgi, salih amel, inanç kimlikleri ve kişilik özellikleri, bireysel ve sosyal ahlâk kuralları veya bireysel ve toplumsal ahlâkî değerler, günah ve çeşitleri, aile ve toplum bilgileri, ekonomi ve buna yönelik bilgiler, hukuk ve hukukla ilgili konular, olumlu ve olumsuz insan davranışlarına yönelik bilgiler, sosyal, sağlık ve fen bilimlerinin bazı konuları ile alakalı bilgiler (tıp, sosyoloji, psikoloji, astronomi v.s), beslenme, temizlik, sosyal ve doğal çevreye ilişkin bazı bilgiler.

Bu bilgiler Kur'ân'da bilimsel formüller ve terimler kullanılarak anlatılmaz, Kur'ân dili ile sunulur. Onda var olan bilimsel formüllerle anlatılan bilimsel bilgiler değil, dünya ve âhîret hayatının bilgileridir. Hayatın her alanına ilişkin bize rehberlik edecek olan bu bilgiler, belli pasajlar halinde Kur'ân bütünlüğü içinde yer alırlar.

Bu açıdan ele alındığında Kur'ân'da araç değerler olarak algılanan ve anlamlandırılan bazı bilgilerin aynı zamanda olguları ve olayları inceleyen ve açıklayan farklı bilim dallarına ait bilgilerle benzeştiği veya konu birlikteliği içinde oldukları görülür. Bunun nedeni bizzat Kur'ân'ın hem kâinatı, hem de Kur'ân pasajlarını ayet saymasıdır. Bir anlamda Kur'ân sözlü,

kâinat ise fiili vahiydir. Bu olgudan hareketle, birçok din-bilim adamının; Kur'ân-bilim ilişkisini ve uyumunu anlamaya, açıklamaya ve temellendirilmeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim Kur'ân'da yer aldığı kadarıyla ifade biçimi, bilimsel ifade biçiminden farklı da olsa bilimle konu veya bilgi benzerliği içinde olan bazı olguların ve olayların, Kur'ân tarafından niçin'inin, bilim tarafından ise "nasıllığını" açıklandığı görülmektedir. Bir başka deyişle Kur'ân olgu ve olayların niçin'ini, bilim ise nasıllığını açıklar. Bu da O'nun; alansal, konusal, ve bilgisel kuşatıcılığını gösterir.

Ünlü İslam düşünürü İbn Rüşd bu ilişkiyi şöyle açıklar:

"Eşya ve varlık konusunda din i) ya sükût etmiş, onun hakkında hiç bir şey söylememiştir, ii) ya da o varlığı tanıtmış ve hakkında bilgi vermiştir. Dînin hakkında hiç bir bilgi vermediği konuda, insanların elde ettikleri bilginin dine aykırılığı söz konusu olamaz. Çünkü bu durum, içtihadı dayalı fıkhi bir hüküm gibidir. Dinin hakkında bilgi verdiği konuya gelince, bu bilgi burhan ve delîle dayanan bir düşüncenin ulaştığı sonuca i) ya uygun olur, ii) ya da uygun olmaz. Şayet insanların elde ettikleri bilgiye, dinin verdiği bilgi uygunluk ve paralellik arz ediyorsa, bu konuda da söylenecek bir söz yoktur. Fakat uygunluk arz etmiyorsa, o takdirde, dinin verdiği bilgi, te'vîl edilir (İbn Rüşd, 1985, s.112-113).

Bu nedenledir ki ünlü Türk müfessiri Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, ilimlerin ve fenlerin, kendi sınırları içinde terakki ettirilmesi ve sınırlarının daraltılarak boğulmaması, hiç yanılmamak ve umumî bir ye'se düşmemek için de hiç bir hadisenin ve şüphenin yıkamayacağı en doğru ve küllî esaslara inanılması ve mümkün olana muhal denilmemesi gerektiğini söyler. Ve "sudan ateş, ölüden diri çıkar mı biiznillah çıkar, hayat yapılır mı biiznillah yapılır. Göklere çıkılır mı biiznillah çıkılır. Kabirde sual sorulur mu biiznillah sorulur, ölen dirilir mi biiznillah dirilir. Lâkin iki kerre iki tek olur mu olmaz. Cüz küllünden büyük olur mu olmaz. Malul illetini geçer mi geçmez, insan bizzat hâlik ve bizzat mâ'but olabilir mi olamaz. O Allah'ın izniyle kuş da yapsa ölüleri de diriltse yine kuldur yine kuldur" (Elmalılı, 1935, s.1/202-203) diyerek din- bilim ilişkisine yönelik genel bir bakış açısının ve yaklaşım tarzının nasıl olması gerektiğini ilkesel olarak ortaya koyar.

Burada sunulan bilgi, fikir ve düşünceler, hiç şüphesiz aynı zamanda İmam-Hatipler'in düşünce dünyasının da yapı taşlarıdır. Bu yapı taşları ile oluşan zihinler, din-bilim ilişkisi tartışmalarında çatışmayı değil, tam tersine din-bilim birlikteliği anlayışını benimseyecek demektir. Nitekim olgusal durum da bundan ibarettir.

### Kaynaklar

- Albayrak, S. (1975). Türkiye’de Din Kavgası. İstanbul: Sebil Yayınları.
- Atay, H. (1969). Memleketimizde İlim ve Din Anlayışı Üzerine. İlahiyat Kültesi Dergisi, 17, 91.
- Bayur, H. ( 1952). Türk İnkılâp Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bilgin, B. (1980). Türkiye’de Din Eğitim ve Liselerde Din Dersi. Ankara: Emel Matbaacılık.
- Cevheri, T. (1931). el-Cevahir fi Tefsiri’l Kur’ân. Mısır: Mustafa el-Bâli Matbaası.
- Ceyhun, D. (1998). Kod Adı Uluhakan I. İstanbul: Sis Çanı Yayınları.
- Ceylan, H.H. (Tarihsiz). Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri. 2(175) Ankara: Rehber yayınları.
- Çâviş, A. (1975). Anglikan Kilisesine Cevap. Mehmet Akif(Ter.) Süleyman Ateş,(Sad.) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Dinçer, N. (1975). 1913 ten Bugüne İmam- Hatip Okulları Meselesi. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Dursun, T. (1991). Tabu Can Çekişiyor Din Bu 1. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Eren, S. (2011) Celal Hoca'nın Büyük Rüyası: İmam-Hatipler. Yeni Dünya Dergisi, 19 (217),10-13.
- Ersoy, M. A. (1950). Safahat. İstanbul:İnkılap Yayınevi.
- Guillon, J., Bogdanov, G ve. Bogdanov, I. (1993). Tanrı ve Bilim (çev. Y. Avunç). İstanbul: Simavi Yayınları.
- Güllüce, V. (2007). Bilimsel Tefsirde Usul. Erzurum: Aktif Yayınevi.
- Güntekin, R. N. ( 1995). Yeşil Gece. İstanbul :İnkılap Yayınevi.
- İbn Rüşd. (1985). Felsefe Din İlişkisi “Faslu’l Makal an Minhaci’l Edill” (çev. S. Uludağ). İstanbul:Dergah Yayınları.
- İz, M. (1967). Din Alimi Din Adamı. İslam Medeniyeti Dergisi, 2 (8).
- Kaplan, M. ( 1970). Nesillerin Ruhu. İstanbul: Hareket Yayınları.
- Karpat, K. H. (2009). Osmanlıdan Günümüze Edebiyat ve Toplum. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kemal, Y. (1969). Aziz İstanbul. İstanbul:1000 Temel Eser Devlet Kitapları.
- Kırca, C. (1981). Kuran-ı Kerim ve Modern İlimler. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Koralçı, M. (1986). Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Korukçu, A. (2012). İmam Hatip Liseleri. R. Doğan, R.Ege (Ed.). Din Eğitimi El Kitabı(ss.181-213) içinde Ankara:Grafiker Yayınları.

- Lewis B. (1970). Modern Türkiye'nin Doğuşu. (çev. M. Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdamar, M. (1993). Celal Hoca Kuşağı. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Özsoy, Ö., Güler, İ. (1996). Konularına Göre Kur'an. Ankara: Fecir Yayınları.
- Rıza, R. ( Tarihsiz ). Tefsiru'l Menar. Beyrut: Daru'l Ma'rife Yayınları.
- Sabri, M. (1974). Meseleler, Osman Nuri Gürsoy. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Sağman, A. R. (1950). Din Adamları Nasıl Yetiştirilmeli? İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Tanyu, H. (1972). Tefvik Fikret ve Din. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Türkdoğan, O. ( 1983). Milli Kültür Modernleşme ve İslam. İstanbul: Üçdal Yayınevi.
- Ülken, H. Z. (1966). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. Konya: Selçuk Yayınları.
- Yazır, M. H. (1935). Hak Dini Kur'an Dili. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.